ISSN: 2522-9699, 2616-5007

DOI 10.33930/ed.2019.5007.59(5-6)-9
УДК 1(091):130.2:321.64

КОНТРОЛЬ ЯК ЯВИЩЕ БУДЕННОГО Й ГРАНИЧНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

О. Ю. Родіонов

Анотація.

Актуальність теми дослідження *Осмислення феномену контролю від буденних практик до його виявів в граничному бутті, які максимально посилюються в формі тоталітарного контролю, має ключове значення для розуміння меж свободи та збереження людської суб'єктності в умовах сучасних суспільних трансформацій і зміни владних парадигм.*

Постановка проблеми*. Проблема полягає у потребі дослідити філософсько-антропологічний вимір контролю та його метаморфози від буденного прагнення до норми до ідеологічного тиску, що здатний призвести до повної деактуалізації суб'єктності.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Робота спирається на концепції І. Гофмана, М. Вебера, теорії влади М. Фуко та Ж. Дельоза, ідеї К. Мангайма щодо природи утопії, а також розвідки про нормативні повноваження спільнот і репресії (К. Беннет, Л. Радзік).*

Постановка завдання. *Проаналізувати контроль в буденному й граничному бутті людини в координатах методології метаантропології; дослідити його еволюцію від повсякденної дисципліни до інструменту втілення політичної утопії та тоталітарних репресій.*

Виклад основного матеріалу. *Дослідження виявляє, що контроль у буденності слугує інструментом наближення до "норми" чи "ідеалу". У дисциплінарному суспільстві він є ієрархічним (суб'єкт-об'єктним), тоді як у суспільстві контролю акцент зміщується на внутрішню мотивацію та самоконтроль. Політизація явища трансформує індивідуальні ідеали в колективну утопію кращого світоустрою. Недосягнення такої утопії провокує репресії та саморепресії, що функціонують у спільнотах як горизонтальний примус. За умов тоталітаризму контроль набуває безальтернативного характеру: він підпорядковує внутрішній світ людини єдиній ідеології, перетворюючи саморепресії на механізм психологічного знищення суб'єктності на догоду режиму.*

Висновки. *Контроль є універсальним інструментом орієнтації на ідеал. Проте його політизація та злиття з утопією створюють фундамент для тоталітаризму, який тотально звужує простір свободи і знищує автономію особистості.*

Ключові слова: *контроль, тоталітарний контроль, буденне буття людини, граничне буття людини, метаантропологія, дисциплінарне суспільство, суспільство контролю, суб'єктність.*

CONTROL AS AN PHENOMENON OF ORDINARY AND BOUNDARY BEING

Oleksii Rodionov

Abstract.

Relevance of the research. *Understanding the phenomenon of control is key to understanding the limits of freedom and preserving human agency in the context of modern social changes.*

Problem statement. *The problem is the need to explore the anthropological side of control and its changes from an everyday desire for the "norm" to ideological pressure, which can lead to the complete loss of human agency.*

Analysis of recent research and publications. *This work is based on the concepts of E. Goffman and M. Weber, the power theories of M. Foucault and G. Deleuze, K. Mannheim's ideas about the nature of utopia, and research on community norms and repressions (C. Bennett, L. Radzik).*

Research task. *To analyze control as an anthropological situation; to study its evolution*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

from everyday discipline to a tool for realizing political utopias and totalitarian repressions.

Main material presentation. *The study shows that control serves as a tool to get closer to a "norm" or "ideal". In a disciplinary society, it is hierarchical (subject-object), while in a society of control, the focus shifts to inner motivation and self-control. The politicization of this phenomenon transforms individual ideals into a collective utopia (a large-scale project of a new world order). Failure to achieve this utopia causes repressions and self-repressions, which function in communities as horizontal pressure. Under totalitarianism, control becomes absolute: it subordinates a person's inner world to a single ideology, turning self-repression into a mechanism for the psychological destruction of agency to please the regime.*

Conclusions. *Control is a universal tool for moving towards an ideal. However, its politicization and merging with utopia create the foundation for totalitarianism, which severely limits the space for freedom and destroys personal autonomy.*

Keywords: *control, totalitarian control, ordinary being, boundary being, meta-anthropology, disciplinary society, society of control, agency.*

Актуальність дослідження. Феномен контролю є фундаментальним для людського буття. Втім контроль активно змінюється внаслідок сучасного переходу від вертикального "дисциплінарного суспільства" до мережевого "суспільства контролю": він переміщуються із зовнішніх інститутів (школа, казарма, завод) всередину самого суб'єкта через цифровізацію та культ продуктивності. Це вимагає нового філософсько-антропологічного погляду. Ця проблеми загострюється в контексті загрози порушення балансу між індивідуальною свободою та державним примусом, а також специфічного виродження контролю в межах тоталітарних режимів. Особливу актуальність це дослідження набуває у сфері освіти. Оскільки освіта є первинним простором соціалізації, вивчення контролю дозволяє зрозуміти, де проходить межа між вихованням свідомої особистості та репресивним придушенням її суб'єктності.

Постановка проблеми. Феномен контролю як явища буденного й граничного буття людини проблематизується в координатах методології метаантропології як філософії трансцендування в буденному, граничному й метаграничному бутті людини [6, с. 32-40]. Автор цієї методології Н. Хамітов так визначає буденне буття людини "як підкореність Іншому та іншим, невизначеність власного шляху та небажання вибору" [6, с. 33] і зазначає: "якщо усвідомлювати буденне буття людини лише як результат реалізації волі до самозбереження і волі до продовження роду, то в цьому контексті ставлення до буденного буття як самоцінності гальмує актуалізацію неповторно-особистісного начала" [6, с. 32]. Граничне буття людини, на думку Н. Хамітова, – це результат дії волі до влади та волі до пізнання і творчості, його можна усвідомлювати "як негацію буденності, трансцендування за її межі" [6, с. 32], проте ця негація пов'язана з примусом, репресією й саморепресією. Натомість метаграничне буття виявляє себе "через феномени толерантності, свободи та любові, що означає глибинне… олюднення буття людини" [6, с. 34].

В координатах метаантропології контроль – це "ситуація людського буття, яка означає обмеження ззовні свободи особистості та/або спільноти заради ефективного досягнення бажаного результату і виправлення небажаного" [7, с. 197]. Отже, в просторі цієї методології контроль виражає себе переважно у екзистенціальному й соціальному просторі *дихотомії буденного і граничного буття людини*, в яких маємо системне обмеження свободи. Тому основна проблема дослідження полягає у виявленні внутрішньої двоякості контролю як явища буття людини, що розгортається між указаними двома полюсами. З одного боку, контроль (і самоконтроль) постає як необхідний інструмент соціалізації, що маркується позитивними конотаціями (досягнення норми, прагнення до ідеалу, здобуття екзистенціальному впевненості та подолання страху). З іншого боку, ускладнення соціальних систем та ієрархій призводить до відчуження контролю, перетворення його на засіб нівелювання індивідуальності (перетворення людини на "дивіда" чи "аморфне тісто" для інституцій) та легітимацію насилля через механізми соціальних репресій. Потребує теоретичного розв'язання питання про те, як саме внутрішня мотивація людини та її світоглядні ідеали стають пальним для політичних макроструктур (утопій), і чому горизонтальні зв'язки всередині громадянських об'єднань часто копіюють вертикальні каральні практики у разі недосягнення суспільної "норми".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика дослідження контролю як

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

самостійного філософського явища та його впливів на буття людини фундується на класичних роботах М. Вебера, І. Гоффмана, Ж. Дельоза і М. Фуко Також важливими є сучасні дослідження Є. Ланюка, який вивчає концепцію "суспільства контролю" Ж. Дельоза та К. Беннета з Л. Радзік, які вивчають взаємозв'язок нормативного контролю та покарання.

Постановка завдань. Для досягнення розв'язання проблеми необхідно вирішити такі конкретні завдання: проаналізувати механізми функціонування повсякденного контролю та самоконтролю. Дослідити історико-філософський перехід від "паноптикуму" дисциплінарного суспільства до мережевого "суспільства контролю". Обґрунтувати логіку масштабування індивідуального ідеалу контролю у політичний вимір через поняття "утопії" як проекту перебудови наявного буття. Виявити специфіку функціонування горизонтальних репресій та саморепресій у межах громадянських об'єднань. Накреслити теоретичні передумови для подальшого аналізу деструкції контролю та репутаційного знецінення його норм в умовах тоталітаризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контроль можна помітити у повсякденній поведінці. Соціолог і антрополог І. Гоффман в книзі "Самопрезентація у повсякденному житі" змальовує широкий спектр контролю поведінки, коли людина змушена діяти відповідним чином, відтворювати необхідні процедури, щоб вписатися в певні уявлення наявного соціального статусу й традицій [11, с. 6]. Також Гоффман описує й залежність поведінки та дій відносно регіону (або простору) в якому знаходиться людина. Варіація "декорацій" сприяє варіації тем, поведінок, взаємодій, а отже й ступеню контролю [11, с. 107-108]. У приватному просторі людина менше контролює свої дії через брак обмежень. Натомість взаємодія в соціумі вимагає більше зусиль, оскільки там регламенту більше і вони мають конкретну мету.

І хоча контроль поведінки може бути різноманітним, загалом його мету можна звести до понять "норми" або "стандарту", певних мірил які вважаються зразковими і до яких люди наближаються шляхом контролю. Наближення це відбувається шляхом уникнення шкідливих дій й процедур (ті що віддаляють від норми) на користь відтворення корисних (тих що наближують до норми) процедур.

Коли зовнішній суб'єкт відсутній, контроль трансформується у самоконтроль. Спираючись на працю "Протестантська етика й дух капіталізму" М. Вебера, можна побачити, як релігійно-світоглядне виховання формує ставлення до праці. Наприклад, дівчата-пієтистки демонструють вищу продуктивність, ніж їхні нерелігійні колеги [2, с. 58]. Кальвіністський світогляд ставить індивіда перед вибором між спасінням та осудом. Обираючи спасіння як ідеал, людина вдається до жорсткого самоконтролю. Хоча така поведінка не гарантує спасіння, вона дарує екзистенціальну впевненість, долає страх і сумніви. Водночас ця впевненість може бути як результатом реальних успіхів, так і наслідком психологічного навіювання.

Отже, наслідування норми через контроль є світоглядним наближенням до неї, а не гарантією результату. Приклад спасіння у М. Вебера демонструє двоякість норми: вона може існувати і як реальна практика, і як недосяжний культурний ідеал (у вірі, цінностях, мріях). Хоча ідеал недосяжний через людські недоліки, контроль на шляху до нього дає впевненість і стимулює дотримуватися норм ще завзятіше.

Проте контроль та його прояви не обмежуються лише буденністю однієї людини, навпаки виходять за її межі. Крім того, контроль здатен цю буденність підкорити та до невпізнаваності змінити.

У світі влади, ієрархій, складно організованих систем й саме явище контролю зазнає змін. Замість абстрактних інших людей або світогляду з його цінностями та ідеалами, виникає конкретний образ контролюючого. Це людина чия відповідальність слідкувати за відтворюванням наближення до норми.

Слушні приклади ускладнення контролю і контролерів можна знайти у творчості М. Фуко, а саме у його баченні дисциплінарного суспільства. Особливість його поглядів на контроль полягає в тому, що він помітив як завдяки контролю змінюється буденність. Наприклад, цю зміну буденності можна чітко розгледіти у описаному Фуко механізмі "створення військових", коли завдяки набору певних процедур (муштра, виховання, примус) просту людину перетворювали на солдата, наче з "аморфного тіста" [5, с. 168]. Контроль застосовний до рекрутів впливає і на зовнішність, і на внутрішній світ. Людина змінює поставу, по-новому починає поводитись, а також в ній виховується сміливість та

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

непорушність, які поєднуються з постійним очікуванням команд [5, с. 169].

Звідси випливають два висновки. По-перше, контроль дозволяє формувати принципово нові риси індивіда, оскільки шукана норма міститься ззовні його буття і є зовнішнім ідеалом. По-друге, цей процес вимагає суб'єкт-об'єктних відносин, де носій норми (контролер) виступає для вихованця не лише джерелом правил, а й живим прикладом їх реалістичності (на зразок сержанта для рекрута).

Аналізуючи рецепцію Фуко можна побачити подібне й в ієрархічних стосунках інших дисциплін: *лікар* (має знання про норму та ідеал здоров'я) контролює лікування й видужання *хворого пацієнта* (людина яка не має здоров'я), *вчитель* контролює навчання *учня* і т. д. Така схема *"носій норми - контроль - людина, що не досягла норми"* послідовно відтворює механізм зовнішнього контролю.

Концепція "паноптикуму", за таких обставин, можна вважати якісним розвитком цього процесу виховання дисципліни. Людина всередині ніколи достеменно не може знати чи дивиться на неї носій норми чи ні, але сама можливість цього погляду змушує піддаватися цьому контролю все ефективніше або навіть вдаватися до самоконтролю У цьому плані М. Фуко гарно доповнюють ідеї іншого французького інтелектуала, Ж. Дельоза. Якщо М. Фуко пропонував ідею дисциплінарного суспільства, то Ж. Дельоз розвинув її до суспільства контролю. Осмислити роль контролю в людському бутті дозволяє аналіз трьох основних відмінностей між цими двома типами суспільства:

Перша, полягає в тому, що суспільство контролю позбавляється від жорсткого рамкування й послідовності дисциплінарного суспільства (від школи до казарм, від казарм на завод) й змішує в собі різні дисципліни та сфери людської діяльності [10, с. 5,7]. Сучасний український дослідник Є. Ланюк пропонує тлумачити це як відхід від влади установ, на користь оброки даних та їх моніторингу, що доповнюють звичне спостереження за тілами в умовах паноптикуму [12, с. 209].

Друга, на відміну від дисциплінарного суспільства з його дихотомією маси та індивіда (найменшу цілісну людську одиницю), звертає увагу на "дивіда" (dividual), який постає розділеною або навіть атомізованою частинкою великої системи без чітких кордонів [10, с. 5]. Таке становище людини слушно порівнюють з електроном у комп'ютері, що рухається через мережу постійно змінних перемикачів [12, с. 217].

Третя відмінність полягає в тому, що суспільство контролю керується не зовнішніми директивами, а постійною конкуренцією та внутрішньою мотивацією до неї [10, с. 5]. Норма тут заміщується ідеалом: замість зовнішнього примусу виникає особисте бажання "ставати кращим". Людина інтеріоризує контролера, постійно прагнучи досягти ідеалу. Це виявляється у безперервному навчанні та пошуку наставництва, про які пише Ж. Дельоз [10, с. 7], а також у сучасному культі продуктивності й "досягаторства". Подібно до веберівських протестантів, люди вдаються до самоконтролю заради екзистенціальної впевненості. Ця впевненість позбавляє страху й сумнівів, остаточно закріплюючи контроль як світогляд.

Отже, якщо "паноптикум" мав на увазі наявність вищого ієрархічно носія норми, який може карати, то у суспільстві контролю сам дивід є і контролером, і об'єктом контролю.

Саме тому контроль як явище людського буття й продовжує залишатися такими поширеним у повсякденному житті. А позитивні елементи контролю, як от правильність дій, наближення до ідеалу та навіть банальна впевненість створюють цьому явищу позитивну й поважну репутацію. Врешті решт контроль є лише інструмент для досягнення цілей та знаряддям праці суб'єкта. До того ж не тільки суб'єкта, а цілих груп суб'єктів. Насправді і буденні, і граничні прояви контролю, як антропологічної ситуації, набувають більш специфічних форм в залежності від дисциплінарного тла. Норми, відтоді, призначаються не для індивідуальних проявів буденного та граничного, а для керування цілими групами.

Власне тут й стається відома асоціація контролю з політикою та державами. Як зазначають Д. Норт, Дж. Волліс, Б. Вайнгест, саме державний контроль, як третьої сторони, виступає тією силою, яка змушує дотримуватися договорів та зобов'язань [4, с. 29]. У такому випадку, згадані вище норми, ідеали, стосунки між суб'єктами контролю набувають інституціональних форм, які можуть змінюватися разом типом державності, практикується спільнотами. Відтоді, постає небезпека деактуалізації суб'єктності. Наприклад, порушення балансу між свободою особистотсі та державним примусом, який описують Дарон Аджемоглу та Джеймс Робінсон [1]

За тоталітаризму контроль стає критичним для людини, дискредитуючи власні

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

норми та ідеали. Втім ключовим є не трансформація держави, а зміни самого контролю у вимірах буденного та граничного буття. Чому так відбувається? Щоб зрозуміти це, варто відійти від конкретних режимів і поглянути на метаморфозу контролю в політичній сфері.

Трансформація побутових норм у політичну утопію докорінно змінює природу контролю, перетворюючи виховання на інструмент ідеологічного тиску. Для аналізу цього процесу варто звернутися до концепції утопії К. Мангайма у праці "Ідеологія та утопія". Його підхід дозволяє уникнути побутового, суто негативного трактування утопії як "місця, якого не існує й бути не може". Натомість Мангайм пропонує практично орієнтоване визначення, що є надзвичайно корисним для антропологічного дослідження феномену контролю.

К. Мангайм визначає утопію як явище, що "не відповідає оточуючому буттю" [3, с. 209]. Ця невідповідність є рефлексією на проблеми наявної норми, яка спонукає людей шукати кращу версію реальності. На відміну від ідеологій та мрій, які ніколи не втілюються у життя, ключовим критерієм утопії за Мангаймом є її реалізація у майбутньому [3, с. 211, 220-221]. Утопія функціонує як масштабний ідеал: вона пропонує еталонні дії для подолання проблемного буття, але трансформує індивідуальний орієнтир у колективний. Вона спрямована не на вдосконалення конкретної особи, а на радикальну зміну всього світоустрою.

Одначе не варто забувати, що і вчення К. Мангайма політичне. Себто є вираженням волі до влади людини граничного буття й, разом з тим, проектом (або метою) влади. К. Мангайм це демонструє на прикладі огляду утопій анабаптистів лібералів, консерваторів, комуністів-соціалістів [3, с. 228-236, 236-246, 246-255, 255-263]. Окрім цих великих утопічних проектів, можна побачити згадки про відносно менші проекти, що належать конкретним прошаркам, як-от, бюргери [3, с. 220]. Це залишає простір для виокремлення інших груп, як носіїв їхньої власної утопії. Утопія, як мрії по новий кращий варіант буття, можуть бути присутні у всіх громадянських об'єднаннях, від спільноти жильців багатоквартирного будинку до громад району, міста, а то й і всієї країни. Саме тому контроль такий поширений у суспільному житті.

Слідом за контролем громадянські об'єднання вдаються й до репресій. Приклад такої динаміки наводить І. Гофман: військовий рекрут спершу дотримується етикету, щоб уникнути фізичного покарання від командира (репресія), а згодом, щоб не осоромити себе та підрозділ перед іншими (саморепресія) та створити гарне враження [11, с. 20]. Відтак, помічаємо двоякий сенс репресії: з одного боку вона є результатом недостатніх зусиль у досягненні норми, з іншого – превентивною мірою, яка мотивує цю невдачу більше не повторювати, бо це приємніше.

На рівні спільнот репресії так само функціонують як санкція за недосягнення ідеалу, але змінюють свій вектор. Замість традиційної вертикальної ієрархії (де суб'єкт контролює об'єкта) у громадянських об'єднаннях превалюють горизонтальні зв'язки. Тут номінально рівні члени спільноти одночасно виступають і суб'єктами, і об'єктами контролю одне для одного. Номінальність статусу полягає в тому, що кожен індивід визнається носієм спільного ідеалу, попри наявність фактичних індивідуальних відхилень від норми.

Існування горизонтальних репресії всередині спільноти пояснюється наявністю в її членів нормативної ролі, що спонукає їх контролювати оточення. Згідно з ідеєю К. Беннета про "нормативні повноваження", індивіди мають право й обов'язок оцінювати стан справ у сфері своєї відповідальності [8, с. 184]. Ігнорування цих повноважень і відмова від санкціонування порушників робить членів групи вторинно винними у скоєному проступку, оскільки вони не виконали свій обов'язок перед спільнотою [8, с. 184-185, 193].

Репресія на такому соціальному вимірі згідно з Л. Радзік переслідує одну з трьох цілей обґрунтування. Перша – чисто ретроспективна, що полягає у компенсації дій порушника [9, с. 26]. Друга – перспективна, має на увазі позитивні наслідки від покарання і запобігання майбутнім порушенням [9, с. 27]. Третя – змішана, виправдовує репресію, якщо вона є пропорційна до вини та здатна стримувати інших [9, с. 27].

Контроль та репресивні практики (включаючи саморепресії) притаманні будь-якій спільноті, що керується певною утопією спільного блага. Якщо зовнішній контроль базується на санкціях суб'єкта щодо об'єкта, який порушив норму, то самоконтроль переносить ці функції всередину особистості, перетворюючи її на власного суддю задля досягнення ідеалу та інтеграції у групу. Водночас специфіка тоталітарного контролю полягає в його безальтернативності та тотальній репресивності. На відміну від звичайних групових норм,

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

тоталітарний контроль спрямований на повну деактуалізацію суб'єктності індивіда. Контроль тут заперечує внутрішній світ людини, намагаючись замістити її суб'єктність уніфікованою ідеологічною утопією. Як наслідок, саморепресії перетворюються з інструменту самовдосконалення на механізм психологічного самознищення суб'єктності на догоду режиму.

Висновки. Контроль є універсальною антропологічною ситуацією, що не має наперед заданого позитивного чи негативного, а також політичного характеру. Його метою є досягнення норми або ідеалу, які постають як орієнтири для вдосконалення людини. У процесі контролю виникають ієрархічні відносини між суб'єктом і об'єктом контролю, а також можливі репресії та саморепресії як засоби підтримання норми.

Контроль може сприяти досягненню бажаного стану, однак його репресивний аспект здатний призводити до деактуалізації суб'єктності через обмеження людської свободи та можливостей самотворення. Політизація контролю змінює його характер: ідеал набуває форми утопії, а контроль поширюється на суспільство загалом. У такій ситуації носії утопічного проєкту прагнуть трансформувати наявний порядок відповідно до власного бачення кращого буття.

Коли контроль і реалізація утопії стають всеохопними та безальтернативними, виникає тоталітарний контроль – базовий модус тоталітаризму, що підпорядковує суспільство єдиному проєкту та звужує простір людської свободи.

Список використаних джерел:

1. Аджемоґлу, Д & Робінсон, Дж 2020, *Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи*, перекладач з англ. Г. Шпак, Київ : *Наш формат*.
2. Вебер, М 1994, *Протестантська етика і дух капіталізму*, перекладач О. Погорілий, Київ : *Основи*.
3. Мангайм, К 2008, *Ідеологія та утопія*, перекладач В. Швед, Київ : *Дух і Літера*.
4. Норт, Д, Волліс, Дж & Вайнгест, Б 2017, *Насильство та суспільні порядки*, перекладач з англ. Т. Цимбал, Київ : *Наш формат*.
5. Фуко, М 1998, *Наглядати й карати: народження в'язниці*, Київ : *Основи*.
6. Хамітов, Н 2023, *Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*, 5-те вид., випр. і допов., КНТ.
7. Хамітов, Н 2025, 'Контроль', у Хамітов, Н (ред.), *Філософія науки і культури: словник*, 2-ге вид., випр. і допов., Київ : *ВАДЕКС*, с. 197–198.
8. Bennett, C 2021, 'Complicity and Normative Control', *The Monist*, vol. 104, № 2, pp. 182–194.
9. Bennett, C, Radzik, L & Pettigrove, G 2020, *Ethics of Social Punishment*, Cambridge University Press, Cambridge.
10. Deleuze, G 1992, 'Postscript on the Societies of Control', *October*, vol. 59, pp. 3–
11. Goffman, E 1959, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Doubleday Anchor Books, New York.
12. Laniuk, Y 2020, 'Freedom in the Society of Control: Ethical challenges', *Ethics & Bioethics*, vol. 10, № 3-4, pp. 203–220.

References:

1. Acemoglu, D & Robinson, JA 2020, *Vuzkyi koridor. Derzhavy, suspilstva i dolia svobody* [The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty], trans. from English by H Shpak, Nash Format, Kyiv. [in Ukrainian].
2. Weber, M 1994, *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu* [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism], trans. by O Pohorilyi, Osnovy, Kyiv. [in Ukrainian].
3. Mannheim, K 2008, *Ideolohiia ta utopiia* [Ideology and Utopia], trans. by V Shved, Dukh i Litera, Kyiv. [in Ukrainian].
4. North, D, Wallis, JJ & Weingast, B 2017, *Nasylstvo ta suspilni poriadky* [Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History], trans. from English by T Tsymbal, Nash Format, Kyiv. [in Ukrainian].
5. Foucault, M 1998, *Nahliadaty y karaty: narodzhennia viaznytsi* [Discipline and Punish: The Birth of the Prison], Osnovy, Kyiv. [in Ukrainian].
6. Khamitov, N 2023, *Filosofska antropolohiia: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu* [Philosophical Anthropology: Current Problems. From the Theoretical to the Practical Turn], 5th edn, rev. and expanded, KNT, Kyiv. [in Ukrainian].
7. Khamitov, N 2025, 'Kontrol' [Control], in Khamitov, N (ed.), *Filosofiia nauky i kultury: slovnyk* [Philosophy of Science and Culture: Dictionary], 2nd edn, rev. and expanded, VADEKS, Kyiv, pp. 197–198. [in Ukrainian].
8. Bennett, C 2021, 'Complicity and Normative Control', *The Monist*, vol. 104, № 2, pp. 182–194.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

9. Bennett, C, Radzik, L & Pettigrove, G 2020, *Ethics of Social Punishment*, Cambridge University Press, Cambridge.
10. Deleuze, G 1992, 'Postscript on the Societies of Control', *October*, vol. 59, pp. 3–
11. Goffman, E 1959, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Doubleday Anchor Books, New York.
12. Laniuk, Y 2020, 'Freedom in the Society of Control: Ethical challenges', *Ethics & Bioethics*, vol. 10, № 3-4, pp. 203–220.

Надійшло до видання / Received *25.04.2026*
Прийнято до друку / Accepted *10.06.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.59(5-6)-10
УДК 141.319.8:004.8

АНТРОПОТЕХНІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛЮДИНИ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

Р. К. Філоненко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *У постіндустріальну добу цифровізація, штучний інтелект, біометричні системи, платформна економіка та практики самоконтролю змінюють зовнішні умови життя й спосіб людського саморозуміння. Людина дедалі частіше постає як суб'єкт постійного становлення, адаптації та самоперетворення. Антропотехнічна трансформація відкриває можливості для самореалізації й розширення здібностей, але породжує ризики втрати автономії, фрагментації ідентичності, цифрової залежності та підпорядкування логіці продуктивності. Актуальність теми посилюється нерівним доступом до освіти, медицини, цифрових сервісів і штучного інтелекту.*

Постановка проблеми. *Недостатньо визначеною залишається межа між антропотехнічною трансформацією як простором саморозвитку та її перетворенням на вимогу постійної адаптації. Проблема полягає у суперечності між розширенням людських можливостей і ризиком втрати автономії, цілісності та соціальної справедливості.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Теоретичні засади дослідження пов'язані з працями Д. Белла, Д. Гаравей і М. Бегрента, у яких осмислюються постіндустріальне суспільство, тілесно-технологічна гібридність і практики самоформування людини. Важливими для розуміння цифрової трансформації є також дослідження Ш. Зубофф, Н. Коулдрі, У. Мехіаса, Л. Флоріді та співавторів, присвячені наглядовому капіталізму, датафікації, етиці штучного інтелекту й соціальним ризикам технологічного розвитку. В українському науковому дискурсі ця проблематика розвивається у працях О. Дзьобаня, який розглядає цифрову людину як філософську проблему, М. Култаєвої, яка аналізує становлення Homo Digitalis, В. Воронкової, В. Нікітенко та Н. Метеленко, що досліджують цифрову людину й цифрове суспільство в контексті глобальних змін. Л. Гоц уточнює зміст понять трансгуманізму й постгуманізму.*

Постановка завдання. *Метою статті є філософсько-антропологічний аналіз антропотехнічної трансформації людини як соціальної проблеми, визначення її можливостей, ризиків і меж в умовах цифровізації, штучного інтелекту, платформної економіки та технологічного самоперетворення.*

Виклад основного матеріалу дослідження. *Показано, що постіндустріальні технології змінюють працю, освіту, комунікацію, тілесність і повсякденне саморозуміння людини. Вони сприяють саморозвитку, мобільності й розширенню*